

Udvariassági diskurzusjelölők – léteznek?

Dér Csilla Ilona

1. Bevezetés

A pragmatikai szakirodalomban gyakran találkozhatunk olyan, funkcionális csoportokat megragadó fogalmakkal, mint enyhítő, mitigáló eszközök („mitigators”), tompító kifejezések („hedges”), vagy udvariassági jelölők („politeness markers”) (pl. Brown – Levinson 1987 Wang 2011). E terminusok léte azt sugallja, hogy a pragmatikai jelölőknek esetleg létezne legalább egy, kimondottan az udvariassági funkciókra „szakosodott” osztálya. Ez különösen érdekes annak fényében, hogy diskurzusjelölők multifunkcionális egységek, tehát egyazon használatban is több funkciót tudnak felmutatni, ami pedig eleve kizárná, hogy lennének csak udvariassági szerepű tagjai.

A magyar nyelvben több kutatás irányult már egyes diskurzusjelölők funkcionális leírására, és az udvariasságban, arc munkában játszott szerepük is szóba került (a *hát*, *-e* és *vajon* jelölőkre vonatkozóan lásd Schirm 2011, a *mondjuk* és *ugye* idevágó szerepeit pedig lásd Abuczki 2014), de kimondottan a diskurzusjelölők udvariassági funkcióit célzó magyar nyelvű vizsgálatok még hiányoznak. Az alábbi vizsgálattal arra kívántunk fényt deríteni, hogy mennyiben igaz az az elképzelés, hogy az udvariasság nem pusztán a nyelvi elemek kiválasztásánál használt szempont, hanem olyan önálló funkció, amely bizonyos pragmatikai elemeknek sajátja, másoknak pedig nem.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

Az alábbi kutatás négy magyar diskurzusjelölő(ként is funkcionáló elem), a *szerintem*, az *azt hiszem* (~*asszem*) és a *nem tudom* (~*nem tom*) és a *hát* esetében vizsgálja azok udvariassághoz kapcsolódó szerepeit (részletes funkcióikat l. Kugler 2012, Koczogh 2012, Schirm 2011). Online kérdőíves módszert használtunk, tíz kérdést tettünk fel, amelyekben a kérdéses jelölők példaszövegekben véletlenszerű sorrendben önállóan, illetve más jelölőkkel és egymással kombinálódva jelentek meg. A példaanyag forrása alapvetően a Beszélt nyelvi adatbázis (BEA) spontán társalgásai, illetve az MNSz személyes alkorpusza voltak, ezekből emeltünk ki részleteket, egy esetben pedig (az utolsó kérdésnél) konstruált példát alkalmaztunk. Kilenc esetben a kérdés azonos volt: „Mi lehet a szerepe a ... kifejezésnek a következő párbeszéd-részletben?” Mindig csak egy diskurzusjelölőre kérdeztünk rá, akkor is, ha több állt belőlük egymás mellett. Erre azért volt szükség, hogy lássuk, az udvariassági szerep az adott jelölő sajátja vagy több jelölő kombinációjának (*nem tudom* + *szerintem*, *hát* + *nem tudom* stb.) eredményeképpen jelenik-e meg. A *hát* és a *szerintem* esetében azt is megvizsgáltuk, hogy mennyiben változtat az udvariasság mértékén az, ha ezek az elemek ellentmondó (vitázó) közlésben jelennek meg. A lehetséges válaszok – a *szerintem* kivételével – minden jelölőnél ugyanazok voltak: az adatközlők választhattak, hogy a kérdéses elemnek van-e szerepe vagy nincs, ha van, akkor gondolkodási időt nyer-e vele a beszélő, udvariasabbá teszi-e a mondanivalóját, a bizonytalanságát fejezi-e ki, illetve ezektől eltérő szerepe van (a *szerintem*nél még egy opció volt: a határozottság kifejezése). A válaszadók egyszerre több választ is bejelölhettek, erre a lehetőségre a diskurzusjelölők multifunkcionális természete miatt volt szükség, de azért is, hogy lássuk, mennyiben jelentkezik az udvariassági funkció önmagában.

Az alábbiakban a kérdőívben használt példákat soroljuk fel diskurzusjelölők szerint csoportosítva:

szerintem

- (1) véleményben, önállóan
 - *Mit gondolsz a szülővárosod jelenlegi vezetéséről?*
 - *Szerintem Siófoknak nagyon jó a városvezetése, rengeteget szépült az utóbbi években, sok az új beruházás.*
- (2) ellentmondó véleményben, önállóan:
 - *Úgy gondolom, jól sikerült a tegnapi, utolsó előadás.*
 - *Szerintem botrányosan rossz volt. Annyit bakiztak a szereplők, hogy egy idő után már nem is számoltam.*
- (3) véleményben, diskurzusjelölő mellett (*nem tudom*):
 - *Mi a véleményed arról, hogy további pénzt fizessünk a közgyógyászati ellátásért a TB-járulék mellett?*
 - *Nem tudom, szerintem nagyon jó volt ez a vizitdíj.*

hát

- (4) narrációban, önállóan:
- *Elmesélné, hogyan szokott zajlani a karácsonyi ünnep Önöknél?*
 - *Hát míg kicsik voltak a gyerekek, akkor az úgy volt, hogy négy órára elmentünk a templomba huszonnegyedikén, és miután hazamentünk, feldíszítettük a fát, egy vacsora, és akkor az ajándékok.*
- (5) ellentmondásban, ellentétet kifejező diskurzusjelölő (*de*) mellett:
- *Most azonnal vedd el tőle az ékszert!*
 - *De hát eldugta!*
- (6) véleményben, diskurzusjelölő mellett (*nem tudom*):
- *Budapesten vagy vidéken fogod letenni a forgalmi vizsgát?*
 - *Itt azért Budapesten levizsgázni, hát nem tudom, valószínűleg megrántanákat engem is először.*

azt hiszem

- (7) beszélt nyelvi alakváltozatban (*asszem*), ellentétet kifejező diskurzusjelölő mellett:
Nem véletlen a szem a lélek tükre, ugye régi mondás, de asszem, hogy ez örök érvényű marad.

nem tudom

- (8) felsorolásban, a jelentését nem módosító diskurzusjelölő mellett:
- *Sokat költötök fűtésre télen?*
 - *A két szobát, amiben tartózkodunk, azt fűtjük, aztán a többiben meg úgy kirohanunk, berohanunk, meg nem tudom, felöltözünk...*
- (9) beszélt nyelvi alakváltozatban (*nem tom*):
A küldés nem tom, mér lassú, de télleg lassú.

Az utolsó, tizedik kérdésben egy kijelentésnek (*Európában mi fizetjük a legtöbb adót*) a vizsgált diskurzusjelölők közül háromnak (*hát, azt hiszem, szerintem*) a különböző kombinációit tartalmazó variációi esetében kérdeztünk rá arra, hogy a válaszadók melyiket tartják a legudvariasabbnak (csak egyetlen választ jelölhettek be; a példamondatokat lásd a 10. ábrán).

3. Hipotézisek

Előzetes hipotéziseink közül az első az volt, hogy a beszélt nyelvi alakok (*asszem, nem tom*) udvariatlan(abb)nak hatnak, mint azok, amelyek írásban is elfogadottak. Kivételt képez a *hát*, amely ugyan tipikusan beszélt nyelvi forma és erősen stigmatizált elem, de a közlést mégis udvariasabbnak érzik a beszélők, ha szerepel benne, mint ha nem. Kérdéses ugyanakkor, hogy ha ellentmondásban jelenik meg, ott a szembenállás mértékét tompítja-e vagy épp nyomatékosítja azt – saját korábbi tapasztalataink alapján az utóbbit feltételeztük. A *szerintem* kettős viselkedésű elem (Koczogh 2012: 75–76): nem ellentmondó véleményben a mondanivalót udvariasabbá teszi, ellentmondásban viszont a határozottság fokát növelheti, és így kevésbé hat udvariasnak. Hipotézisünk volt az is, hogy minél több a diskurzusjelölő egy közlésben, az annál udvariasabbnak érződik (l. a *szerintem + nem tudom* esetét, illetve az utolsó kérdés példamondatának variációit), kivéve, ha ellentétet (is) kifejező egység van köztük (pl. *de*).

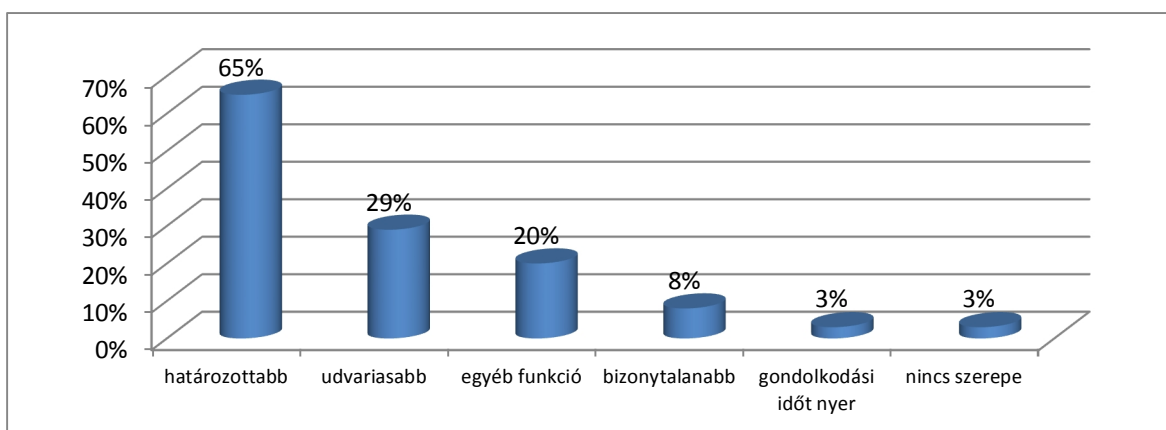
4. Eredmények

A kérdőívet összesen 78 adatközlő töltötte ki, háromnegyedük Budapesten él, többségükben nők (89,7% nő, 10,3% férfi), életkoruk pedig 22 és 70 év között volt (az átlag 40 év), felük nyelvészeti előképzettséggel rendelkezik (legalább magyar vagy nyelvszakos BA diplomája van), 3,8%-uk pedig magas szintű nyelvtudással bír.

4.1. A *szerintem* funkciói

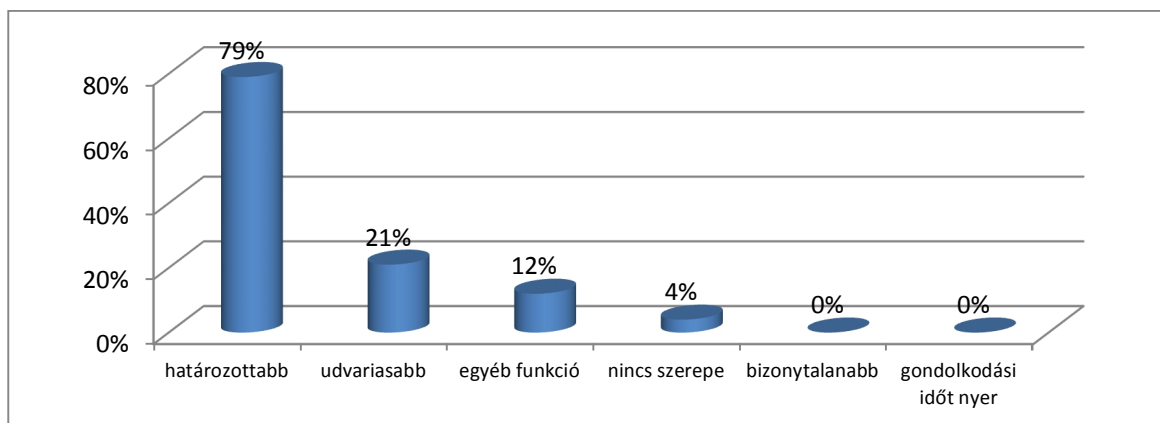
Az 1. ábra tanúsága szerint a *szerintem* diskurzusjelölő (ellent nem mondó véleményben, önállóan használva) vezető funkciója a határozottság lett, ez megerősíti a Koczogh (l. fentebb) által írtakat. Idevágó hipotézisünket annyiban kell revideálni, hogy ellent nem mondó véleményközlésben is lehet ennek a jelölőnek határozottságot kifejező/növelő funkciója, mégsem hat udvariatlanabbnak a közlés, hiszen az adatközlők csaknem egyharmada szerint a közlést udvariasabbá is teszi.

1. ábra: A szerintem (véleményben, önállóan) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

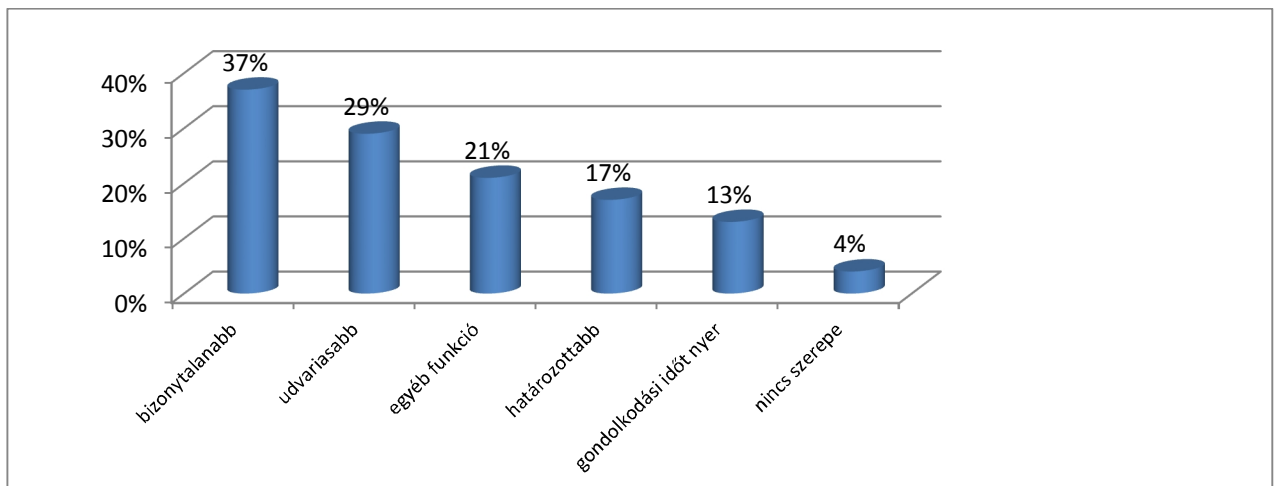
A határozottságot kifejező funkció, ahogy várható is volt, ellentmondásban még erősebb, de a véleményezők egyötöde szerint udvariasabbá is teszi a közlést (lásd a 2. ábra adatait).

2. ábra: A szerintem (ellentmondásban, önállóan) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

Igen meghatározó, hogy egy diskurzusjelölő milyen más jelentésű jelölővel kombinálódik, a *nem tudom* utáni használat magyarázhatja, hogy miért ugrott fel a bizonytalansági funkció aránya 37%-ra, és miért csökkent le jelentősen a határozottságé; ugyanakkor az udvariassági szerep mértéke is kicsit nőtt (l. a 3. ábrát).

3. ábra: A szerintem (véleményben, diskurzusjelölő mellett) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

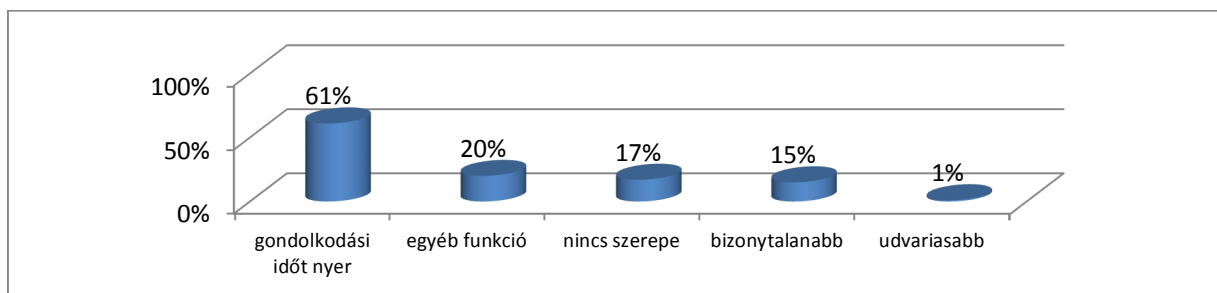

Ha a *szertem*nek csak az udvariassághoz való hozzájárulását nézzük, azt látjuk, hogy ez a funkciója viszonylag állandó (21–29% között változik), de nem önállóan jelentkezik.

4.2. A *hát* funkciói

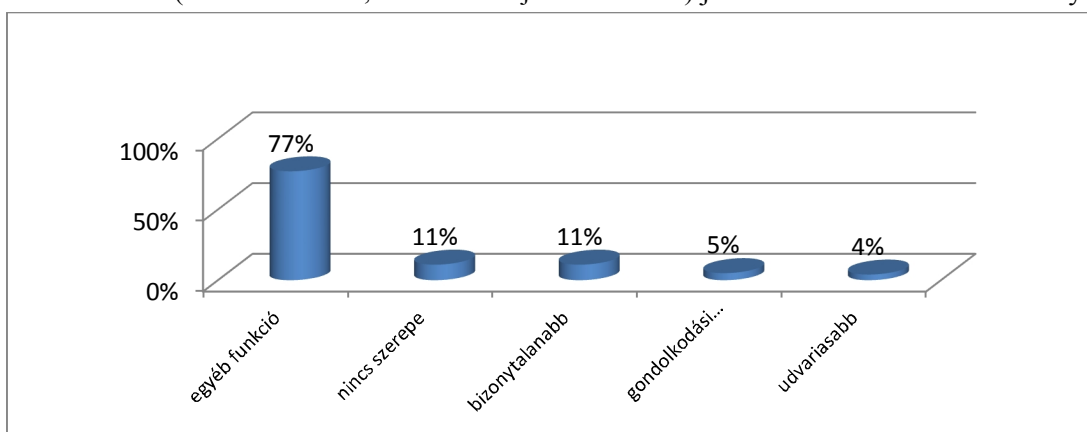
A 4. ábráról jól leolvasható, hogy a *há*hoz, ha önmagában szerepel, a többség pszicholingvisztikai funkciót („gondolkodási idő nyerése”) rendelt. Ez nagy előrelépés ahhoz képest (főként, ha számba vesszük a 20%-nyi „egyéb funkció” besorolást is), hogy ezt az elemet általában töltelékelemnek minősítik a beszélők, de csaknem egyötödük ezt továbbra is így gondolja („nincs szerepe”).

4. ábra: A *hát* (narrációban, önállóan) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

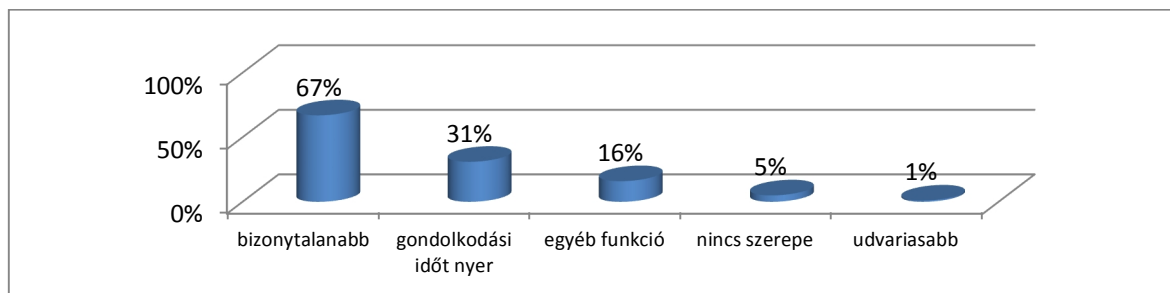
A fenti kép jelentősen módosult, amikor a *hát* a *de* jelölővel kombinálódott (l. az 5. ábrát), az utóbbi jelentése magyarázhatja az „egyéb funkció” minősítés arányának jelentős megugrását (20-ról 77%-ra).

5. ábra: A *hát* (ellentmondásban, ellentétet kifejező DJ mellett) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

A *hát nem tudom* előtti használata, vagyis ismét a másik jelölő jelentésének a hatása magyarázhatja a bizonytalansági funkció számának növekedését 11–15%-ról 67%-ra (l. a 6. ábrát).

6. ábra: A *hát* (véleményben, diskurzusjelölő mellett) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

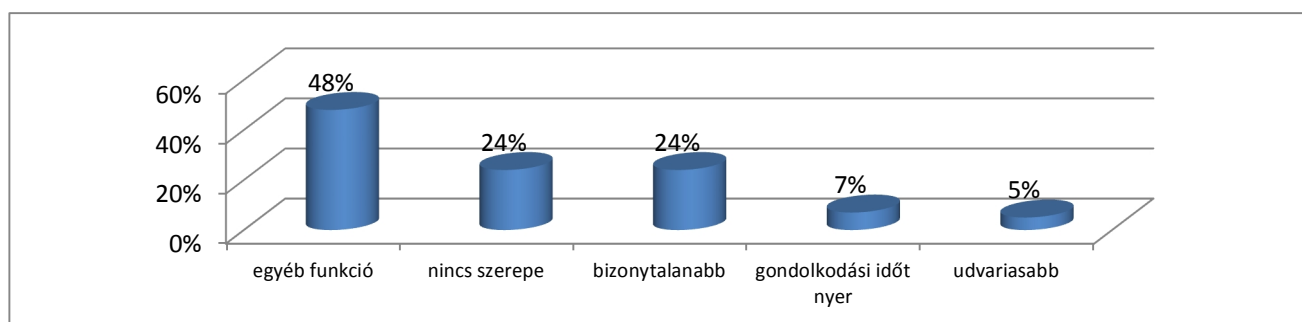

A fentiek egybevágnek Schirm (2011) eredményeivel annyiban, hogy minimálpáros vizsgálata szerint a *hát* esetében az adatközlők főként a bizonytalansági és az egyéb funkciókat nevezték meg. Figyelemre méltó, hogy a *hát* udvariassági funkciója a fenti vizsgálat fényében elenyésző (1%–4%).

4.3. Az *azt hiszem* funkciói

A 7. ábrán szereplő adatok az *asszem de* utáni megjelenésével magyarázhatók, lévén az adatközlők csaknem fele az „egyéb funkció”-t jelölte be. Meglepő ugyanakkor, hogy egynegyedük szerint az *asszem*nek a vizsgált közlésben nincs szerepe (vagyis töltelék). Az udvariassághoz való hozzájárulása csekély.

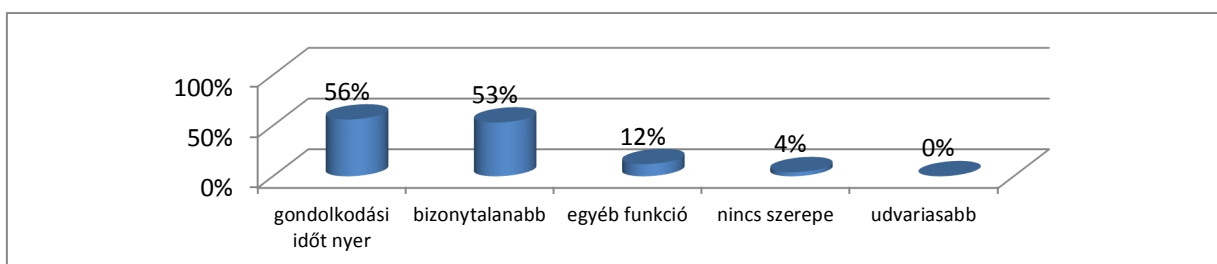
7. ábra: Az *asszem* (ellentétet kifejező diskurzusjelölő mellett) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

4.4. A *nem tudom* funkciói

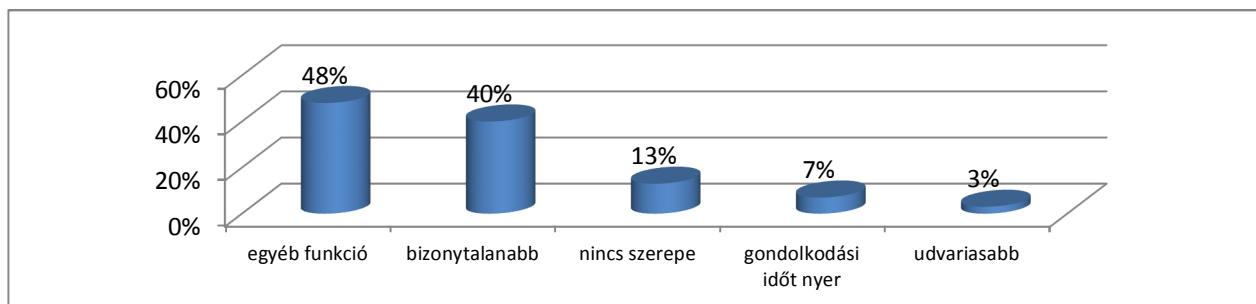
A *nem tudom* ugyan diskurzusjelölő mellett szerepelt a (8)-as példapárbeszédben, de az additív *meg* alapvetően nem módosította a jelentését. A 8. ábra mutatja, hogy a *háthoz* hasonlóan e jelölőnél is a legtöbben a gondolkodási idő nyerése funkciót jelölték be, illetve az elsődleges jelentéséhez kapcsolódó bizonytalansági szerepet (a *nem tudom* itt viszont szeretlen egység, nem működhet főmondatként).

8. ábra: A *nem tudom* (felsorolásban, a jelentését nem módosító diskurzusjelölő mellett) jelölőhöz rendelt funkciók aránya

Beszélt nyelvi változata, a *nem tom*, meglepő módon egy kicsit udvariasabb minősítést kapott, mint a (8)-asban szereplő *nem tudom*, és jelentős a változás történt az „egyéb funkció” válaszok mennyiségét illetően (l. a 9. ábrát). Az adatközlők tehát érezték, hogy ez valóban másfajta használat (‘nincs információm róla’), mint a korábbi.

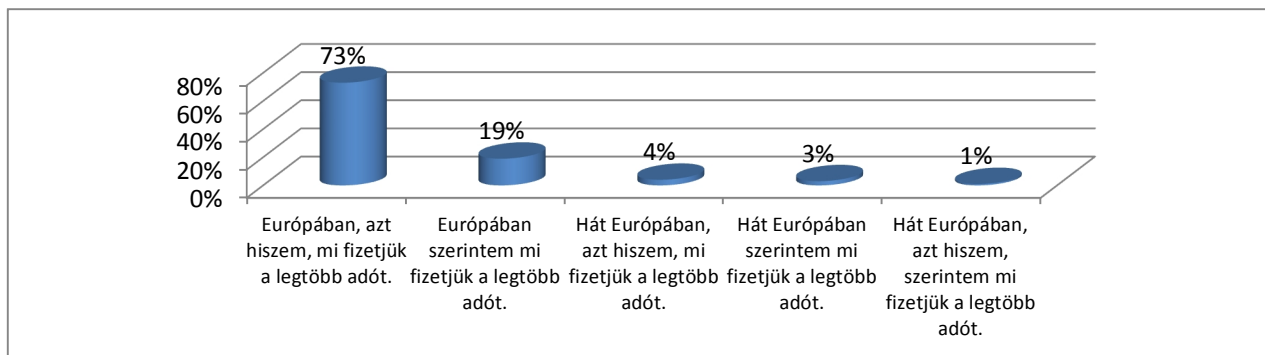
9. ábra: A *nem tom* jelölőhöz rendelt funkciók aránya

4.5. A legudvariasabb változat nyomában

Meglepő módon fordított viszonyt találtunk a diskurzusjelölők mennyiségét és az udvariasság fokát illetően (l. a 10. ábrát, de legalább egy jelölő mindegyik mondatban volt): a legkevésbé udvariasnak a legtöbb jelölőt (*hát, azt hiszem, szerintem*) tartalmazó mondatot találták a beszélők. Legudvariasabbnak az *azt hiszem*-es változat minősült, jelentős különbséggel követte a *szerintem*-verzió.

10. ábra: Az Európában mi fizetjük a legtöbb adót példamondat különböző diskurzusjelölőket tartalmazó variációinak aránya aszerint, hogy az adatközlők melyiket találták a legudvariasabbnak

5. Következtetések

Esete válogatja, hogy a beszélt nyelvi alakok udvariatlanabbnak hatnak-e vagy sem (az *asszem* és az *azt hiszem* megítélésénél igen, a *hát* és a *nem tom* esetében nem). Ugyanakkor nem igaz, hogy minél több (az udvariassághoz /is/ köthető) diskurzusjelölő van a közlésben, az annál udvariasabbnak fog hatni, ekkor az egyéb funkciók hatása jelentős. Ha megkíséreljük egy udvariassági skálán elhelyezni a vizsgált jelölőket (a legudvariasabbtól indítva), az a következőképpen néz ki: az 1–9. kérdés alapján: *szerintem* > *asszem* ~ *hát*, a 10. kérdés alapján: *azt hiszem* > *szerintem* > *hát*.

Mint láttuk, egyedül a *szerintem*-nek és az *azt hiszem*-nek volt markánsabb szerepe az udvariasságot illetően, de korántsem ez volt a fő, sem az egyedüli funkciójuk (a *szerintem*-nél a határozottság/bizonytalanság, a *hát* és a *nem tudom* esetében a bizonytalanság/gondolkodási idő nyeresé, az *asszem*-nél az egyéb funkciók domináltak). Konklúzióink szerint feltételezhető, hogy csak az udvariasságra hatással lévő diskurzusjelölők nem léteznek, ezért a bevezetőben említett terminusok használata inkább félrevezető, semmint hasznos.

Irodalom

- Abuczki Á. 2014. *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context. A corpus based-analysis of mondjuk (~'say'), ugye (~'is that so?') and amúgy (~'otherwise')*. Doktori értekezés. Debrecen: DE BTK.
- Brown, P., Levinson, S. C. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koczogh H. V. 2012. *The effects of gender and social distance on the expression of verbal disagreement employed by Hungarian undergraduate students*. Doktori értekezés. Debrecen: DE BTK.
- Kugler N. 2012. *Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciatípusra*. Habilitációs dolgozat. Budapest. ELTE BTK.
- Schirm A. 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusza alapján*. Doktori értekezés. Szeged: SZTE BTK.
- Wang, Y. 2011. A discourse-pragmatic functional study of the discourse markers Japanese *Ano* and Chinese *Nage*. *Intercultural Communication Studies* XX (2): 41–61.

Források

- BEA = Beszélt nyelvi adatbázis. <http://www.nytud.hu/adatb/bea/>
- MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>